

ВІДГУК
офіційного опонента про дисертацію
Гамзи Анни Володимирівни
"Формування текстотворчих умінь в учнів початкових класів у процесі
вивчення дієслова",

подану на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук
за спеціальністю 13.00.02 – теорія та методика навчання (українська мова)

Актуальність теми дослідження. Суспільні трансформації, пов'язані з інтегруванням освітньої системи України у європейський і світовий освітній та інформаційний простори, змінами суспільних запитів, утвердженням нових ціннісних вимірів вимагають комплексної і глибокої модернізації змісту і технологій навчання мови у світлі педагогічної інноватики. Це вимагає нових підходів до формування комунікативно компетентної особистості школяра, застосування інноваційно-педагогічних технологій. Методологічним орієнтиром у формуванні дитячої особистості, спроможної здобувати знання й уміло використовувати їх, репрезентуючи себе в різних видах не тільки навчальної, зокрема творчої діяльності, а й у власній життєдіяльності й особистісному розвитку, є стратегічний документ «Нова українська школа».

У початковій мовно-мовленнєвій освіті вивчення частин мови з погляду компетентнісного підходу передбачає і пропагує всебічний розвиток мовлення учнів, пронизує й об'єднує всі сторони і види їхньої мовленнєвої діяльності, підпорядковуючи роботу над мовною теорією завданням розвитку мовлення, і треба зазначити, що дієслово своїми значеннєвими відтінками і основним граматичним значенням у цьому процесі є незамінним). Окрім того, з оволодінням багатством української мови, умінням доречно користуватися широким обсягом виражальних засобів у будь-якій мовленнєвій ситуації, правильно й виразно висловлювати свої думки (створювати усні й письмові зв'язні висловлювання) тісно пов'язане також виховання мовленнєвої культури молодших школярів, їхня успішна соціалізація.

У сучасній українській мові дієслово є однією з найпоширеніших груп слів, що описують різні процеси, які молодші школярі можуть спостерігати в навколишньому середовищі, відношення між особами, і зокрема їхню діяльність. Показник, який характеризує ступінь уживання учнями дієслів у мовленні, є відображенням зв'язку між засвоєнням мови і розвитком їхньої пізнавальної діяльності, ступенем мовленнєвого розвитку, оскільки засвоєння цієї частини мови робить мовлення учнів поширеним, різноманітним, образним і водночас точним.

З огляду на зазначене важливо орієнтувати учителів на обов'язкову повсякденну роботу з формування комунікативних умінь, пов'язаних із навчанням учнів продукувати тексти різних типів і стилів усної і писемної форм, що є провідною метою початкового курсу української мови. Серед умінь, якими повинні оволодіти учні, найважче опановуються вміння добирати матеріал для продукування текстів описового характеру процесів і дій, вміння використовувати мовні засоби відповідно до літературних норм і мети висловлювання, тобто вміння правильно і зрозуміло висловлювати свої думки, що зумовлює володіння достатнім словниковим запасом і синтаксичними вміннями, які формуються в процесі засвоєння лексики, роботи над словосполученням, реченням. Крім цього, важливими є вміння вдосконалювати власний текст, доповнювати художні образи за допомогою різних мовних засобів, зокрема дієслів, які підсилюють, увиразнюють створені словесні образи додатковими ознаками та емоційно-експресивними відтінками. Учні часто відчують труднощі під час побудови усних і писемних зв'язних висловлювань, іноді недоцільно застосовують художні засоби в текстах, творчих роботах. Стилiстичне спрямування вправ для розвитку усного й писемного мовлення учнів є досить продуктивним і має забезпечувати чітку стилістичну характеристику їхнього мовлення.

Отже, тему дисертаційного дослідження Анни Володимирівни Гамзи, предметом якої є підходи, принципи, система навчальних вправ для формування в учнів початкових класів текстотворчих умінь на уроках української мови під час вивчення дієслова, слід вважати актуальною і своєчасною.

Констатуємо, що в роботі вмотивовано і коректно визначено об'єкт, предмет і мету дослідження. Сформульовані дисертанткою завдання логічно впливають із його загальної мети, утворюючи взаємоузгоджене поєднання, яке у взаємодії з обраними методами забезпечило успішність дослідження.

Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, що містить 405 найменувань, із них 10 іноземною мовою, додатків. Повний обсяг дисертації становить 221 сторінка (із них 170 сторінок основного тексту). Робота містить 10 таблиць і 7 рисунків. Структура і внутрішні зв'язки між розділами та підрозділами дисертації є доцільними і концептуально витриманими.

Зміст дисертації охоплює основні аспекти теми дослідження. Науковий і творчий задум автора та етапи його реалізації достатньо представлено у вступі.

У **першому розділі** дисертації – «Теоретичні засади формування текстотворчих умінь учнів початкових класів у процесі вивчення дієслова» – подано сутнісні характеристики понять *текстотворення*, *текстотворчі вміння* та *формування текстотворчих умінь у процесі вивчення дієслова*. На

основі опрацювання наукових досліджень з проблеми текстотворення дисертантка визначила чотири групи текстотворчих умінь: *інформаційно-змістові, структурно-композиційні, граматико-стилістичні, поведінково-рефлексійні*, які співвідносяться з основними етапами творення тексту — *орієнтування, планування, реалізація і контроль*. Зазначимо, що поняття *формування текстотворчих умінь у процесі вивчення дієслова* дослідниця подає у такому формулюванні: *це процес оволодіння інформаційно-змістовими, структурно-композиційними, граматико-стилістичними та поведінково-рефлексійними вміннями з опорою на ознайомлення учнів початкових класів із граматичними ознаками дієслова як частини мови та формування навичок уживання дієслів у мовленні*.

Цікавими для дослідників будуть міркування дисертантки, які стосуються порівняльної характеристики усних і писемних висловлювань різних типів та ролі використаних у них дієслівних форм. Вона дуже доречно зазначає, що «складна семантична структура дієслів зумовлює і складну морфологічну структуру, а наявність афіксів, які надають основному значенню дієслова додаткових значень, доповнюють відповідний контекст». Конкретизуючи значення дієслова, словотворчі афікси доцільно вказують на різне спрямування дії та на розподіл її в часі. А такі спостереження щодо дієслівних префіксів, які виражають специфічні риси мовлення й утворюють одновидові форми дієслова — тільки доконаного виду зі значенням *результативності, вичерпності, інтенсивності* або недоконаного виду зі значенням *тривалості, повторюваності, послабленої інтенсивної дії, стану, процесу, розподілених у часі*. І дисертантка доходить висновку, що семантична природа дієслова як носія предикативної ознаки функціонально зумовлена лексичними і граматичними елементами його семантичної і **словотвірної** структури.

У підрозділі «Лінгвістичні засади формування текстотворчих умінь у процесі вивчення дієслова» приділено велику увагу запобіганню орфонімічним помилкам, під якими слід розуміти неправильне вживання в тексті дієслів, що пов'язане з незнанням їхніх значень, випадки невідповідності обраного слова тому поняттю, яке ним випадково позначене. Відповідно до принципу *градаційності*, обґрунтованому в українській лінгводидактиці, дисертантка виокремила чотири методичні рівні градаційності роботи над дієсловом. Вправи *першого* рівня формують в учнів вміння орієнтуватися в умовах спілкування, усвідомлювати тему й основну думку висловлювання, добирати матеріал і систематизувати його для творення тексту. Вправи *другого* рівня пов'язані з аналізом мовно-мовленнєвого матеріалу, добором відповідної лексики, необхідної для розкриття задуму, осмислення зв'язків між частинами тексту, виділення ключових слів для висловлення думки. Вправи *третього* рівня спрямовані на

добір відповідних лексичних, граматичних та інтонаційних засобів для вираження думки, добір до дієслів синонімів та антонімів, дієслів із переносним значенням, фразеологізмів під час продукування текстів різних типів. Вправи *четвертого* рівня градаційності передбачали усвідомлення учнями єдності значення, форми і функції засвоєних дієслівних одиниць у мовленні, передусім у сприйманні текстів; проведення роботи з культури мовлення, виконання творчих завдань, у процесі яких учні продукують власні тексти.

Позитивно сприймаються зазначені в дисертації психологічні та психолінгвістичні чинники, які вчителю варто враховувати у навчанні текстотворення, зокрема: *усне текстотворення завжди мотивоване ситуацією спілкування; під час писемного текстотворення ситуація не завжди буває відома; усне текстотворення може відбуватися в офіційних (тобто навчальних) і неофіційних (позанавчальних) умовах; писемне текстотворення (окрім художнього стилю) розраховане на використання в офіційних умовах; у процесі усного текстотворення наявна безпосередня зворотна реакція адресата, а під час писемного висловлення думок зворотний адресат відсутній* та інші.

У другому розділі дисертації – «Теорія і практика формування текстотворчих умінь учнів початкових класів у процесі вивчення дієслова» – констатовано стан сформованості текстотворчих умінь учнів у процесі вивчення дієслова у практиці сучасного шкільного навчання. Процес констатування здійснено у результаті вивчення нормативних документів — Закону України «Про освіту», Державного стандарту початкової освіти та типових освітніх програм для початкової ланки закладів загальної середньої освіти, зокрема з мовно-літературної освітньої галузі.

Дисертантка здійснила аналіз чинних підручників з української мови щодо наявності в них навчальних вправ, спрямованих на формування текстотворчих умінь в учнів під час вивчення дієслова. У результаті копіткої роботи було виявлено із загальної кількості вправ у підручниках для 2 – 4 класів наявність вправ у відсотковому відношенні для формування *інформаційно-змістових, граматико-стилістичних, структурно-композиційних та редакційних умінь* учнів. У результаті цього, а також спостережень за навчальною діяльністю учнів на уроках української було зроблено висновок, що вивчення дієслова як частини мови методично не узгоджується із використанням його у текстотворчій діяльності. Здійснене анкетування вчителів показало, що лише близько 12% із них використовують граматико-стилістичні та структурно-композиційні вправи на матеріалі вивчення дієслова у їхньому взаємозв'язку. Анкетування також підтвердило важливість використання ефективної технології продукування текстів-розповідей, описів, есе, інструкцій, спрямованої на системне збагачення

лексичного запасу учнів дієслівними формами, для подолання виявлених труднощів учнів і найтиповіших помилок, які допускаються ними у процесі усного і письмового текстотворення.

У розділі проаналізовано сучасні підходи і принципи щодо формування текстотворчих умінь в учнів початкових класів. Розглядаючи теоретико-практичні характеристики *компетентнісного* підходу важливими для дослідження дисертантка сприйняла педагогічні погляди Ніни Голуб, що суть цього підходу полягає у формуванні не тільки традиційних знань, умінь і навичок, а передусім у визначенні переліку корисних знань, набутого досвіду, готовності і здатності застосовувати їх у навчальній і позанавчальній діяльності. Крім цього, невід'ємно значущим методичним підходом у методиці формування текстотворчих умінь дослідниця обирає *текстоцентричний* підхід, який полягає в осмисленні тексту як мовленнєвого висловлення, у його основі лежить єдність мовної, полікультурної і комунікативної компетенцій, вивчення яких відбувається шляхом взаємозв'язаного застосування двох зазначених підходів. Так само методично значущими для дослідження було визначено *комунікативний, діяльнісний і системний* підходи. Проаналізовані наукові підходи до формування текстотворчих умінь в учнів початкових класів у процесі вивчення дієслова зумовили застосування лінгводидактичних принципів навчання.

У дисертації подано конкретизовану характеристику цих принципів відповідно до обраної теми дослідження — це *принцип уваги до матерії мови, розуміння мовних значень, оцінки виразності мовлення, координації усного і писемного мовлення, комунікативної спрямованості, градаційності*, які створюють підґрунтя для реалізації дидактичних принципів і методів навчання.

У результаті вивчення різних підходів до класифікації методів навчання дисертантка дійшла висновку, що всі методи за джерелами передачі і характером сприйняття інформації поділяються на словесні, наочні та практичні. У розрізі проблеми формування текстотворчих умінь учнів у процесі вивчення дієслова дослідниця обирає класифікацію методів М.М. Скаткіна і І.Я. Лернера, у якій методи навчання відповідно до характеру пізнавальної діяльності учнів поділяються на *пояснювально-ілюстративні, репродуктивні, проблемного викладу, частково пошукові та дослідницькі*.

Відповідно до визначення методу навчання мови Оксаною Кучерук як результату практичного втілення процесуальних закономірностей лінгводидактики, психолінгвістики і дидактики, дисертантка під методом формування текстотворчих умінь учнів у процесі вивчення дієслова розуміє *спосіб взаємозв'язаної діяльності вчителя й учнів, спрямованої на виконання інформаційно-змістових, граматико-стилістичних, структурно-*

композиційних та поведінково-рефлексійних завдань на матеріалі вивчення дієслова, які істотно збагатять загальну мовно-мовленнєву компетентність учня початкової школи.

Другий розділ дисертації завершує надзвичайно цікавий і змістовний ілюстративний матеріал застосування різних методів у сучасному навчанні української мови, у якому висвітлено роботу вчителя й учнів у їхньому органічному взаємозв'язку. Дослідниця вдало демонструє застосування вчителем різних методів навчання, у тому числі дидактичної гри, інтерактивних прийомів, при цьому окремими штрихами виявляє велику увагу до його мовлення і невербальної поведінки, які слугують засобом створення емоційно-психологічної атмосфери на уроці, вибудовуючи стиль спільної діяльності з учнівським колективом. Наведені в дисертації фрагменти, які стосуються різних типів уроків – засвоєння нових знань; формування умінь і навичок; застосування знань, умінь і навичок; систематизації й узагальнення; контролю та корекції знань, умінь і навичок; комбінований урок – засвідчили уміння дослідниці предметно показати своє дидактичне бачення реалізації обраної теми лінгводидактичного дослідження.

Третій розділ дисертації – «Експериментальна перевірка розробленої методики формування текстотворчих умінь учнів початкових класів у процесі вивчення дієслова» – розкриває мету і завдання експериментально-дослідної роботи, хід і результати всіх її етапів – констатувального, формувального і контрольного.

Для проведення констатувального етапу педагогічного експерименту дослідниця розробила діагностувальні завдання для учнів 3 – 4 –их класів за такими показниками сформованості рівня текстотворчих умінь у процесі вивчення дієслова: інформаційно-змістових; структурно-композиційних; граматико-стилістичних; поведінково-рефлексійних. Зрізові завдання поділялися на два блоки – для перевірки рівня усного творення тексту і рівня писемного текстотворення. Для перевірки вміння усного творення тексту учням пропонувалося побудувати діалог з використанням дієслів двома учнями чи учнем і вчителем за словесно описаною вчителем ситуацією; здійснити усний переказ тексту дослівно, стисло чи вибірково; самостійно створити висловлювання на задану тему. Письмові перекази тексту третьокласники писали за колективно складеним планом, а в 4-их класах учні складали план самостійно. Уміння учнів оцінювалися за розробленими критеріями – початковим, середнім, достатнім і високим. Здійснений аналіз 180 учнівських текстів-розповідей, описів, есе та інструкцій показав, що учні не вміють правильно використовувати дієслова у власному мовленні. Недостатньо уваги приділяється вчителями ознайомленню учнів з описовою функцією дієслів, умінню утворювати синонімічні ряди дієслів для вираження процесу послідовності дій та ін.. Це зумовило потребу у

розробленні методики формування текстотворчих умінь у процесі вивчення дієслова, яка будується на експериментальній системі вправ. Методику використання розробленої системи вправ реалізовано відповідно до етапів, на кожному з яких визначено мету, завдання, передбачено форми, методи, прийоми і засоби навчання, спрогнозовано очікуваний результат.

Дослідне навчання було проведене за розробленою експериментальною системою навчальних вправ. Формувальний експеримент було спроектовано таким чином, що на кожному його етапі учні 3 – 4 – їх класів накопичували все більше текстотворчих умінь.

Етапами формування текстотворчих умінь були – *мотиваційний*, на якому приділено увагу мовно-мовленнєвим вправам, роботі над синонімією, антонімією, явищами багатозначності, переносним значенням дієслова, використанню фразеологізмів, прислів'їв і приказок. Застосовані вправи дали змогу сформуванню уважності та спостережливості учнів, розвинути усвідомлення ними важливості процесу мотивації під час виконання кожної вправи.

Наступний етап експериментального дослідження – *діяльнісний*, він вимагав не тільки реалізації знань про дієслово як лексичну одиницю мови, а й використання його в реченнях відповідно до типу висловлювання, усвідомлення важливості зв'язку речень за змістом, що давало можливість об'єднувати їх у мікротеми тексту. На цьому етапі активно застосовувалась робота над медіатекстами, що забезпечувало візуальний контакт учнів із прослуханим і побаченим, швидке орієнтування в умовах спілкування. Водночас у процесі такої роботи не всім учням удалося набути комплекс умінь для реалізації процесу текстотворення. Цей показник значно збільшився на третьому етапі дослідження – *творчому*, під час застосування структурно-композиційних, граматико-стилістичних та поведінково-рефлексійних умінь у процесі створення учнями текстів-міркувань та текстів-інструкцій, порад. Цьому сприяло також використання інтерактивних технологій.

Програма формувального етапу експерименту передбачала виконання вправ кожного з методичних рівнів градаційності, на яких учні поступово набували умінь роботи над дієсловами на текстовій основі, переходили від виконання вправ легшого рівня до складнішого, чим усе більше удосконалювали свої вміння і навички. Ефективна робота учнів експериментальних класів щодо використання різних дієслівних форм у процесі набуття ними текстотворчих умінь відбувалась унаслідок постійного розвитку усного і писемного мовлення та забезпечення органічного взаємозв'язку внутрішнього і зовнішнього мовлення у процесі виконання граматичних вправ, пов'язаних із вивченням орфографічного й орфоепічного

матеріалу, здійснення граматичного розбору дієслова як морфологічної одиниці мови, роботи над цілісністю і зв'язністю тексту.

Для визначення рівнів сформованості текстотворчих умінь в учнів на всіх етапах педагогічного експерименту, а також для подальшого статистично коректного аналізу їх було розроблено діагностувальний інструментарій: обчислення середніх результатів за формулою. Аналіз відсоткових показників рівнів сформованості текстотворчих умінь у випускників початкової школи, представлених у таблицях та на рисунках, засвідчив, що в експериментальних класах відбувся значний перерозподіл учнів на контрольному і формувальному етапах експерименту. Якщо до експериментального навчання високий рівень був притаманний 4,2 % учням, то після нього відсотковий показник збільшився до 21,6%. На констатувальному зрізі достатній рівень було виявлено у 17,8% учнів, на контрольному – у 63,5%. Середній рівень формування текстотворчих умінь на початковому етапі засвідчили 48% учнів, а на підсумковому – 25,8%. Низький рівень на констатувальному етапі показали 31,9%, а на контрольному він становив 20,3%.

Порівняння результатів підсумкового етапу експерименту в експериментальних класах зі спеціальним навчанням і результатів у контрольних класах засвідчило, що в учнів контрольних класів середній рівень сформованості текстотворчих умінь значно нижчий, ніж в учнів експериментальних класів. Отже, результати експериментального навчання підтвердили ефективність розробленої методики формування текстотворчих умінь в учнів початкових класів у процесі вивчення дієслова.

Високо оцінюючи рецензовану дисертацію, привертаю увагу до окремих аспектів, які потребують уточнення, пояснення чи корекції, а саме:

1. На рис. 1.1.1 дослідниця наводить схематичну презентацію структурних компонентів формування текстотворчих умінь в учнів початкових класів у процесі вивчення дієслова. Такий рисунок дає можливість детально сприймати структуру текстотворчої діяльності учня, однак не демонструє специфіки функціонування дієслова в цій діяльності. Видається необхідним логічно пов'язати і доповнити усі складники формування текстотворення з конкретним етапом опрацювання граматичного поняття *дієслово* в початковій школі.

2. У розробленій дисертанткою структурі формування текстотворчих умінь в учнів початкових класів у процесі вивчення дієслова (рис. 3.2.1) представлено форму освітньої діяльності – урок. Вважаємо за доцільне доповнити цю структуру позаурочною і позакласною формами освітньої діяльності, оскільки їхня поліфункціональність, безсумнівно, додає продуктивності у процесі формування текстотворчих умінь учнів.

3. У третьому розділі дослідження дисертанткою представлено ієрархію вправ, спрямованих на формування текстотворчих умінь в учнів початкових

класів у процесі вивчення дієслова. Коментуючи роль конкретних видів вправ, А.В. Гамза приділяє увагу зокрема *інформаційно-змістовим, структурно-композиційним, граматико-стилістичним та поведінково-рефлексійним*. Погоджуючись із думкою дослідниці про їхнє значення, вважаємо, що визначені види вправ варто було б проілюструвати окремо в контексті формування усного текстотворення із орфоепічним та орфонімічним навантаженням та в контексті формування писемного текстотворення з орфографічним та пунктуаційним навантаженням.

4. На с.72 дисертації зазначено про важливість сприйняття, аналізу, інтерпретації інформації в текстах різних видів та медіатекстах. Вважаємо, що дослідження виграло б за умови детального розкриття методичної роботи над медіатекстом у процесі вивчення дієслова.

5. У цілому позитивно оцінюючи описану у дослідженні методику використання різних способів тлумачення дієслів, вважаємо, що наочному та контекстуальному прийомам у процесі формування в учнів початкових класів текстотворчих умінь варто приділяти більше уваги, що зумовлено переходом від наочно-образного, конкретного мислення до понятійного, науково-теоретичного.

6. Останнє зауваження стосується відсутності належної уваги Анни Володимирівни до забезпечення евфонії (милозвучності) мовлення у процесі його писемного оформлення, що виражається у постійному допуску збігу приголосних звуків, не властивих українській мові у сполученнях слів, наприклад, *в процесі* (с.56), *завданням вчителя* (с.69), *діяльність вчителя*(с.82) та ін.

Висловлені зауваження до дисертаційної роботи є здебільшого дискусійного чи рекомендаційного плану, тому не применшують значення її і не знижують загальної високої оцінки, проте можуть слугувати імпульсом для дискусії під час захисту результатів дослідження і стимулом на наукову перспективу автора.

Загальний висновок. Дисертаційне дослідження Гамзи А.В. є завершеною, самостійно виконаною науковою працею, яка має теоретичне і прикладне значення, містить нові, раніше не захищені наукові положення.

